
Jasmina Šuler Galos

**Miselna izhodišča za razvoj jugoslovanske ideje v prvih desetletjih
20. stoletja**

objavljeno v:

Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-38/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2019.

MISELNA IZHODIŠČA ZA RAZVOJ JUGOSLOVANSKE IDEJE V PRVIH DESETLETJIH 20. STOLETJA

Jasmina Šuler Galos

Filozofska fakulteta, Ljubljana
jasmina.galos@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.431-437

V prispevku je podrobneje predstavljen unitarizem, ki je razumljen kot ena od zgodovinskih realizacij dolgoročne mentalne strukture, oprte na prepričanju, da mora genska in jezikovna sorodnost (jugo)slovanskih etnij najti svojo izpolnitev tudi v politični, jezikovni in ekonomski skupnosti. Izkaže se, da so zagovorniki unitarizma, presenetljivo, dediči »francoskega« razsvetljenstva, vendar s pomembno korekto: njihovo mišljenje temeljno določa mentalna struktura zamudništva.

jugoslovanska ideja, protirazsvetljenje, unitarizem, napredek, jezik

The article gives an account of Yugoslav unitarianism, understood to be one of the historical realisations of the long-term belief that the genetic and linguistic relatedness of (South)Slavic ethnicities must be fulfilled in a political and economic union. The conclusion is that proponents of Yugoslav unitarianism are (somewhat surprisingly) heirs to the »French« Enlightenment, but with an important caveat: their thinking is fundamentally defined by the mental structure of »catching up«.

Yugoslavism, Counter-Enlightenment, Yugoslav unitarianism, progress, language

Prispevek¹ je posvečen dolgoročnim miselnim konstruktom, ki so v obdobju med obema vojnama vplivali na razumevanje ideje jugoslavizma v Sloveniji. Sodi na področje zgodovine ideje, zato so v njem uporabljena orodja, ki jih je izdelala ta disciplina. Foucault (1977: 145–200) je zgodovinarjem ideje očital, da jih bolj kot ostra misel zanima mentaliteta, nazori pa so zanje pomembnejši kot vednost. Motili sta ga tudi metodološka ohlapnost in splošna nedefiniranost take znanstvene perspektive. Toda prodorna misel tega kritika ni mogla prezreti, da prav slednja omogoča preinterpretacijo prepričanj, saj »v stiku velikih diskurzivnih spomenikov prikaže krhka tla, na katerih temeljijo« (Foucault 1977: 147). Leksem *jezikovno načrtovanje* v tem prispevku pomeni zavestno usmerjanje jezikovnega razvoja, vendar se ne nanaša na znotrajjezikovno prakso. Razumljen je kot izjemno trdoživ miselni proces, ki je utemeljen na prepričanju, da med abstraktnimi miselnimi sistemi in objektivnim svetom ni izhodiščne tujosti, zato jih lahko nalagamo na realni svet in ga tako spreminjamo. Ker prispevek išče »krhka tla«, na katerih temeljijo veliki diskurzi, v njem niso opisane tendence, ki so bile za nadaljnji razvoj slovenskega

1 Članek je nastajal v povezavi s projektom Poljske akademije znanosti (št. 2014/13/B/HS2/01057).

jezika odločilne, tudi zato, ker je za njimi stala Cankarjeva avtoriteta.

V času ustanovitve Univerze v Ljubljani je prevladovalo modernistično prepričanje, da je stara načela mogoče zavreči brez večjih izgub, na razvalinah starega pa po vnaprej določenih zakonitostih zgraditi boljši svet. Institucionalna legitimizacija je univerzi omogočala realizacijo slovenskih nacionalnih interesov in odpirala možnost vpliva na hierarhično razslojevanje družbe (avtonomna pravica do podeljevanja univerzitetnih naslovov). Že v 19. stoletju je aktivno jezikovno načrtovanje privedlo do tega, da se je »slovenska jezikovna skupnost v vseh treh jezikovnonačrtovalnih dimenzijah, torej pri načrtovanju statusa, korpusa in znanja slovenskega jezika, do konca stoletja temeljito okrepila« (Stabej 2018: 23). Slovenščina je tako postala pomembno sredstvo za uveljavljanje ekonomskih, statusnih in političnih interesov.

Po drugi strani pa je vznik t. i. jugoslovanske ideje odstrl obstoj tradicionalnih miselnih vzorcev, katerih nosilci so se povrhu sklicevali na idejo napredka in v njegovem imenu postulirali nujnost načrtovanja novega jezika. V 19. stoletju je oblikovanje meščanskega sloja, katerega pripadnikom je šele višja izobrazba omogočila prestop stanovskih meja, potekalo v okviru neslovenskih nacionalnih naracij.² Jezikovna emancipacija je nastopila pred politično kot sestavni del pedagoško-razsvetljenske paradigme. Na pomensko polje leksema *narod* so od začetka 19. stoletja odločilno vplivala prizadevanja slavistov, saj je ravno jezik veljal za enega njegovih najpomembnejših določil:

Tako se moremo, kadar gre za naš obstoj, ob pomanjkanju drugih bistvenih združujočih znakov sklicevati zmeraj edinole na svoj jezik in je od njegove usode odvisna naša narodna usoda. Zato je razumljivo, da je pripadala in še pripada v našem narodnem življenju važna vloga slovničarjem in jezikoslovcem, še bolj poudarjena zaradi tega, ker so bili prav oni tisti in ne na primer umetniki ali religiozni propagatorji kakor pri Italijanih Dante in pri Nemcih Luther, ki so v odločilni meri sodelovali pri ustvaritvi skupne narodne zavesti in skupnega jezika. (Vodušek 1933: 66–67)

V slavističnih krogih so nastajala in se razvijala tudi slovanska nadnarodna gibanja, avstroslavizem, ilirizem, panslavizem in jugoslavizem, ki so delovala kot konkretna zgodovinska aktualizacija splošnejših razvojnih načel:

Z antropološkega vidika obstajajo trajne in dolgoročne strukture, v katerih so zakoreninjeni pogoji mogočih posamičnih zgodovin. Te pogoje (zakaj se je nekaj lahko zgodilo, nekaj drugega pa ne) lahko sicer definiramo samo teoretično, metahistorično in nato metodološko uporabimo, vendar so, tako kot enkratni dogodki, s katerimi so povezane konkretne zgodbe, del resnične zgodovine (Koselleck 2012: 56).

Del take trajne strukture je tudi jugoslovanska ideja, to je »ideja o socialnih silnicah in interesih, ki vežejo ali naj bi vezali jsl. narode med seboj bolj, kot jih

2 »V sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja se je po izračunih Vasilija Melika na avstrijskih univerzah in na drugih avstrijskih visokih šolah (tehničnih, veterinarskih, montanističnih in na visoki šoli za kulturo tal) izobraževalo od 300 do 400 slovenskih študentov na leto, konec osemdesetih let pa se je začelo njihovo število povečevati, tako da jih je bilo okoli leta 1900 že več kot 650. Tik pred prvo svetovno vojno naj bi na avstrijskih univerzah in visokih šolah študiralo več kot 930 Slovencev, vsaj dve tretjini od njih na Dunaju« (Jasna Fischer idr. 2005: 60).

vežejo oz. naj bi jih vezali z drugimi narodi. Bistvo j. i. je politična misel o potrebi in možnosti državnopravnega povezovanja južnoslovanskih narodov« (*Enciklopedija Slovenije*: 334). Avtorji enciklopedičnega gesla jugoslovansko idejo definirajo kot dolgoročno strukturo, katere začetki segajo vse do 17. stoletja, ko se je na temelju renesančne tradicije oblikoval pojem *Ilirci*. Sredotežne sile, ki so v 19. stoletju in prvih desetletjih 20. stoletja iskale prostor za lastno ekspresijo, so razumele jezik predvsem kot politično sredstvo, zato so svojo argumentacijo oprle na zunajjezikovnih dejavnikih: številčnosti govorcev, ki je bila v obdobju demokratizacije družb prevedljiva v politično moč, in – redkeje ubesedenih – ekonomski moči ter družbenem prestižu.³ Na drugi plati iste medalje je bil zapisan strah pred močnejšimi in agresivnejšimi neslovanskimi sosedi.⁴

Avstroslavizem, panslavizem, ilirizem in dve inačici jugoslavizma (federalna in centralistična) obstajajo v slovenski zgodovini kot del dolgoročne strukture, katere posamezni deli so ponovljivi, čeprav nikoli identični. Za trdoživost celote je najbrž odločilen avstroslavizem, ki je povezoval tri – z vidika narodocentrizma nezdružljive – enote: avstrijsko državniško tradicijo, slovenski kulturni ter jezikovni preporod in postulat povezovanja z drugimi južnoslovanskimi narodi. V nasprotju z njim se je panslavizem oblikoval v deklarativni opoziciji do nemškega vzorca, čeprav so njegovi nosilci – tako kot pripadniki ilirizma – ostajali zvesti habsburški vladarski hiši. Še več, zgledovali so se pri podobnih nemških gibanjih, podrejenih isti strukturalni potrebi po ustvarjanju močnih političnih organizmov. Protislovnost položaja je ostala nosilcem te ideologije skrita, ker svoje identitete (še) niso definirali znotraj razsvetljskega državno-centralističnega modela, temveč so ostali zvesti fevdalni razdrobljenosti preteklih dob (od tod očitek konservatizma).⁵ Poleg tega so izpovedovali vulgarni evolucionizem: evolucija poteka v skladu z notranjimi »naravnimi« pravili, ta pa so na neki nepojmljiv način skladna s pragmatičnimi načrti izobraženih elit. Primer takega razmišljanja najdemo pri deželnem poslancu doktorju Ivanu Tavčarju, ki je leta 1918 menil, da bi morali zlitje hrvaščine, srbsčine in slovenščine podpreti z administrativnimi ukrepi. Pri tem ni pojasnil, zakaj bi take ukrepe sploh potrebovali, saj bo, kot beremo v nadaljevanju članka, »naravni razvoj« sčasoma tako ali tako pripeljal do popolnega zlitja teh jezikov, pravzaprav že zdaj slovensko jezikovno avtonomijo zagovarjajo samo nemškutarji⁶ (Tavčar 1918).

3 »Pri panslavizmu je bil namen vzpostavitve razredne ločnice zelo ekspliciten: preprosto ljudstvo naj se pač izraža v 'slovenskem narečju', za višje kulturne potrebe pa naj se prevzame nov jezik« (Skubic 2005: 30).

4 Prim.: »Slovinci so v ustavni dobi izredno napredovali in postali pred prvo svetovno vojno povsem razvit narod z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, s povsem izoblikovanim jezikom in jasno politično voljo. Vendar so se upravičeno čutili zelo ogrožene od daleč močnejšega nemštva, zlasti na koroški in štajerski narodnostni meji. Pomoč so iskali v slovanstvu, v okviru slovanstva pa vedno bolj v jugoslovanski ideji« (Melik 2002: 697).

5 Podrobneje gl. Jež 2016: 106–118.

6 »Teorije, da v teh pokrajinah živi več narodov, na noben način ne pustimo veljati, ker se morejo kvečjemu uredarjerji zabitih nemškonacionalnih listov postavljati na stališče, da naš jezik ni samo narečje enega in istega naroda.« (Tavčar 1918)

Miselno ogrodje za vse oblike slovanskih nadnacionalnih gibanj je bila ideja absolutnega napredka, v katero je bila od začetka vpisana možnost delitve kultur na napredne in zaostale. Znotraj nje se je oblikovala posebna simbolna ekonomija, za katero je značilno prevzemanje tujih vrednot in civilizacijskih modelov, vendar brez zmožnosti popolne identifikacije z njimi.⁷ Taka razklana identiteta je nenehno pod pritiskom ideje absolutnega napredka, zato se njenim nosilcem zdi, da ves čas zaostajajo za nekim ne natančneje določenim zunanjim vzorcem, »mitično« Zahodno Evropo. Hkrati pa se ne morejo popolnoma poistovetiti z njo, zato se zatekajo v fantazme o prvobitni in avtentični lastni kulturi. V tej razklani identiteti je skrit tudi odgovor na vprašanje, zakaj so se v panslavističnem gibanju in njegovih odvodih, na videz paradoksalno, okrepila posamična nacionalna gibanja.

Ideja absolutnega napredka (za vse ljudi pod vsemi pogoji) v teh ideoloških konstrukcijskih ni enoumno ločena od napredka, razumljenega kot relativna zmožnost razvoja posameznih skupnosti. Prva interpretacija ponavadi spremlja t. i. francosko razsvetljenstvo, druga pa je značilna za romantični nacionalizem. Pri definiciji slednjega se raziskovalci največkrat sklicujejo na Herderja in njegovo poudarjanje neponovljivosti posameznih kultur. Sodobne raziskave povezav med modernimi narodi in njihovim jezikom (natančneje jezikovno čistostjo) močno zaznamuje »nacistična« travma, zato so do romantičnonacionalistične interpretacije zelo kritične. Njen nastanek izpeljujejo iz delitve razsvetljenstva na »francosko« in »nemško«, pri čemer je francoska različica razumljena kot norma, nemška pa kot (reakcionarni) odstop od nje.⁸

Ostre dualistične delitve so zanimive predvsem zato, ker so vedno ideološko zaznamovane. Tako je tudi razlikovanje med razsvetljenstvom in protirazsvetljenstvom (*Counter-Enlightenment*), ki ga je na novo definiral Isaiah Berlin. Adaptacija razsvetljenskih idej v Srednji Evropi (predvsem v Nemčiji) po njegovi interpretaciji ni (konservativni) odgovor na ideološke spremembe, ki jih je prinesla francoska revolucija. V nemških deželah se je protirazsvetljenstvo pojavilo hkrati z razsvetljensko paradigmo, obe pa sta dedinji antičnega spora, ki se je nanašal na idejo naravnega prava. Francoski razsvetljenci, pa naj so se med seboj še tako razlikovali, so izhajali iz prepričanja, da je človeška narava univerzalna in nespremenljiva, zato lahko pokažemo na neposredno povezavo med abstraktnimi miselnimi sistemi, ki so plod človekove misli, in t. i. objektivnim svetom. Delovanje človeških skupnosti zato lahko opišemo z metodami, ki so jih izdelale eksaktne znanosti. Česar ne moremo opisati,

7 Tak model razvoja bolgarske kulture je opisal kulturolog Aleksandar Kiossev (1999) in ga poimenoval samokolonizacija.

8 Isaiah Berlin ni edini, ki obtožuje Fichteja, »izdajalskega Kantovega učenca in hkrati pravega očeta romantike« (Berlin 2002b: 303), da je napravil odločilni korak v smer uničujočega nacionalizma v trenutku, ko je Kantovo figuro svobodnega, avtonomnega posameznika, ki je moralno odgovoren samo takrat, kadar lahko sprejema suverene odločitve, prenesel na skupnost: »Avtonomija volje, naroda ali družbe, končno pridobi družbeno razsežnost, poveže se z eksplozivnimi doktrinami Herderja in Rousseauja, tako doseže kritično maso, ki silovito eksplodira, ko pride pravi trenutek« (Berlin 2002a: 304–305). Pri nas je problem poglobljeno predstavila Taja Kramberger v svoji doktorski disertaciji (Kramberger 2009: 296–304).

je neracionalno in sodi v območje mitov, ki jih mora človek premagati, če želi postati svoboden.

Toda na srednjeevropske filozofske in umetniške smeri je veliko pomembneje vplival nasprotni nazor, po katerem univerzalni opis ni mogoč, ker sam vsebuje vrednostne sodbe. Za novodobnega začetnika te smeri velja Giambattista Vico (1668–1744). Med abstraktnimi miselnimi sistemi, ki so osnova za optimizem »francoskih« univervalistov (vsemu človeštvu skupna pot k sreči, ki jo zagotavlja čedalje večji delež razumnega ravnanja v svetu), in objektivno strukturo resničnosti zija v Vicojevi filozofiji nepremagljiva vrzel. Človek ima neposredni dostop edinole do sebe samega, svojega emocionalnega, umskega in duhovnega bogastva, ki se izražajo v jeziku, zgodbah, plesu ... Tako ustvarja zapletene, vendar berljive individualne vzorce. Miti torej niso »zmotno« mišljenje, temveč vizija sveta neke skupnosti. Pruska filozofa Johann Georg Hamann in njegov učenec Johann Gottfried Herder sta aktivirala samo eno od mogočih miselnih navezav na to temeljno izhodišče. Hamann je zagovornikom razsvetljenstva pripisoval slab namen: logične analize in znanstvene metode uporabljajo zato, da bi deformirali resničnost.⁹ Neposredna izkušnja, vživljanje v drugega človeka, iskanje vrednot v razlikah, ne v mrtvih shemah, in obstoj »duha« jezika so kategorije, ki jih je Hamannov učenec Herder povezal v celostni filozofski sistem. Ne samo ljudje, pravi Herder, tudi skupnosti imajo lastnega »duha«, iz katerega se rojevajo jezik, miti, običaji ... Vsaka od njih se razvija v skladu z lastnimi notranjimi zakonitostmi, poseganje v »naravni« razvoj družb je škodljivo, saj so družbe, ki so potopljene v mite – nazadnjaške z vidika francoskega razsvetljenstva – za Herderja duhovno bogatejše:

Države na severu, vse do osmega stoletja potopljene v mrak zgodovine, imajo to premoč nad zgodovino večine evropskih držav, da se njihovi začetki povezujejo z mitologijo, pesmimi in legendami, ki tako postanejo filozofija preteklih dob. Zahvaljujoč mitologiji namreč lahko spoznamo duha ljudstva, njegove predstave o bogovih in ljudeh, njegova nagnjenja in strasti, ljubezen in sovraštvo (Herder 1962: 437).

Tudi napredek ni absolutna kategorija, človeške skupnosti sledijo individualnemu razvojnemu ritmu, pač v skladu z lastno naravo in geografskimi pogoji.

Vprašanje je, na katerega od opisanih virov so se na začetku 20. stoletja, ko so politični dogodki posebej izpostavili problem jezikovnega načrtovanja,¹⁰ oprli zagovorniki unitarističnega jugoslovanskega krila. Predstavniki unitaristične smeri so trdno verjeli, da je mogoče z racionalnim načrtovanjem ustvariti prenovljeno, močnejšo skupnost. Deklarativno so torej zagovarjali razsvetlensko (ne protirazsvetlensko) razvojno pot; napredek je bil zanje univerzalna kategorija, cilj pa enotna in centralizirana politična

9 Dvom o možnosti objektivnega opazovanja in razkrinkavanje skritih apriornih predpostavk je seveda temelj sodobne humanistike.

10 »Slovenščina je različna področja družbenega življenja vse prodorneje osvajala vso zadnjo četrtino 19. stoletja; povsem nova družbena situacija pa se je pojavila z nastankom nove, jugoslovanske države. Diglotičnega razmerja z nemščino je bilo nenadoma konec in nacionalna samozavest je zajela tudi malomeščanske sloje, ki so bili dotlej najtrdnjša opora nemštva. Slovenščina je vstopila v vse družbene ustanove in postala edini jezik celotnega vodilnega družbenega sloja« (Skubic 2005: 35).

skupnost. Tako stališče je izrecno poudarjeno v mnogih jugoslavističnih publicističnih prispevkih iz tega obdobja. Njihovi avtorji uporabljajo metaforiko, povezano z razsvetljenjem, odpiranjem oči, prebujenjem, medtem ko njihovi nasprotniki pišejo o posebni »duhovni vsebini« in narodnem »organizmu« (Grafenauer 1988).

O povezavah med novim in starim ilirizmom priča članek Karla Slanca *Jugoslovanska ideja in vseučiliščniki* iz leta 1875 (Pogačnik 1985: 59–64). Smiselnost jugoslovanskega združenja je Slanc utemeljeval s poljudnorazsvetlenskimi argumenti: napredek v tehničnih znanostih je ljudem odprl oči za nove ideje in jih razsvetlil, da so zavrgli mitično mišljenje. Tehnične znanosti so objektivne in univerzalne, njihova spoznanja pa lahko brez preostanka prenašamo na zakonitosti, ki obvezujejo v človeških družbah; sčasoma se bo tako tudi na slovanskem jugu rodila nova kultura. Jezik je podrejen istim zakonitostim kot tehnični razvoj, zato ga lahko načrtujemo in spreminjamo. Napredek seveda terja žrtve, in če ne bo šlo drugače, bomo »z železno nogo poteptali neploden separatizem«. Kljub poudarjanju ideje napredka se Slančev jugoslavizem ne razlikuje bistveno od Kollárjeve ideje slovanske vzajemnosti, čeprav slednja ni imela političnih konotacij: oba poudarjata številčnost in z njo povezano politično moč ter možnost bodočega gospodarskega razcveta. Dobro znan je tudi ton resentimenta ali vsaj zahtev po zadoščenju za storjene krivice, ki je po drugi svetovni vojni postal ena od najvidnejših sestavin jugoslovanske ideje. S panslavizmom Slanca povezuje tudi očitna naddoločenost z nemško idejo. Predvsem pa v besedilu enega prvih zagovornikov novega ilirizma ni sledu o sentimentalizmu, ni sklicevanja na snovanje duha naroda, ki se uteleša v jeziku, niti o trajni povezavi med duhovno strukturo naroda in človekovo identiteto.

Na podoben način skoraj 50 let kasneje razmišlja Anton Loboda v članku *Narod, ki nastaja*. Pomenljiv je že naslov: v nasprotju z narodi Zahodne Evrope, ki so nastali kot proizvod zgodovinskega razvoja, so se slovanski narodi oblikovali kot rezultat zavestnega ustvarjalnega procesa. Ustvarjanje zamišljene skupnosti je po avtorjevem mnenju proces narodnega in političnega oživljanja amorfnе mase spečih ljudskih množic. Poteka postopoma in vodi od slovenske, srbske in hrvaške narodnosti do jugoslovanskega naroda.

Do podobnih sklepov bralce pripelje tudi poglobljena politična analiza politično že razslojene slovenske družbe izpod peresa socialističnega publicista Henrika Tume v članku *Jugoslovanski in balkanski problem* iz leta 1912 (Pogačnik 1985: 84–93). Jugoslovansko združenje je z vidika socialističnega publicista naravnost nujno, saj razredni interesi povezujejo ljudi v tesnejše skupnosti kot narodna pripadnost. Ob vprašanju možnosti objektivnega spoznanja se Tuma odločno postavi na stran »francoskega« razsvetljenstva: šele ko bomo pravila, ki obvezujejo v eksaktnih znanostih, uveljavili tudi na področju družbenega življenja, se bodo lahko uresničile »negodne sanje mladine in poluizobražencev«. Samo s treznim znanstvenim delom je namreč mogoče ustvariti »veliko politično in gospodarsko enoto«. Kdor želi ta cilj doseči, potrebuje jezik, ki ne bo preobremenjen z idiomi, kapricami in izjemami. Jezik naj ne odseva polzavedne kolektivne izkušnje, temveč racionalno naravo človeka.

Seveda je gradivo v tem prispevku veliko preskromno celo za hipotezo, zato naj bodo v njem predstavljeni dvomi samo spodbuda k ponovnemu premisleku nekaterih za slovensko kulturo ključnih pojmov. Unitaristična inačica jugoslovanske ideje, ki je bila v članku nekoliko podrobneje predstavljena, je notranje protislovna. Po eni strani je razmišljanje unitaristov zaznamovala ideja univerzalnega napredka, učinkovala je torej znotraj razsvetljske (ne protirazsvetljske!) paradigme. Po drugi strani pa je za vsa nadetnična slovanska gibanja ključna zavest o zamudništvu, ki je vpisana v širšo naddoločenost Kollárjevih dedičev s pangermansko idejo. Posledica je nekoherentna samopredstava nosilcev teh ideologij, za katere so predstavniki nemškega kulturnega področja največji sovražniki in nedosegljivi vzorniki hkrati.

Literatura

- BERLIN, Isaiah, 2002a: *Pod prąd. Eseje z historii idei*. Poznań: Zysk i S-ka.
- BERLIN, Isaiah, 2002b: *Zmysł rzeczywistości*. Poznań: Zysk i S-ka.
- FISCHER, Jasna idr. (ur.), 2005: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino.
- FOUCAULT, Michel, 2001: *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- GRAFENAUER, Bogo, 1988: *Resolucija kulturnega odseka Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro o kulturni avtonomiji, sprejeta 18. novembra 1918*. <http://sistory.si/?urn=SISTORY:ID:13965> (dostop 20. 7. 2019)
- HERDER, Johann Gottfried, 1962: *Mysli o filozofii dziejów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- JAVORNIK, Marko, VOGLAR, Dušan, DERMASTIA, Alenka, 1987–2002: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JEŽ, Andraž, 2016: *Stanko Vraz in nacionalizem. Od narobe Katona do narobe Prešerna*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- KIOSSEV, Aleksandar, 1999: *Notes of Self-Colonizing Cultures*. www.academia.edu/3477652/The_Self-Colonization_Cultures?auto=download (dostop 30. 4. 2019)
- KOSELLECK, Reinhart, 2012: *Warstwy czasu. Studia z metahistorii*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- KRAMBERGER, Taja, 2009: *Memorija in spomin. Zgodovinska antropologia kanonizirane recepcije. Doktorska disertacija*. Koper: Fakulteta za humanistične študije. <https://share.upr.si/fhs/PUBLIC/doktorske/Kramberger-Taja.pdf> (dostop 20. 7. 2019)
- MELIK, Anton [Anton Loboda], 1918. Narod, ki nastaja. *Ljubljanski zvon* XXXVIII/8. www.dlib.si (dostop 4. 4. 2019)
- MELIK, Vasilj, 2002: *Slovinci 1848–1918. Razprave in članki*. Maribor: Litera.
- POGAČNIK, Jože (ur.), 1985: *Slovenska misel: eseji o slovenstvu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SKUBIC E., Andrej, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- STABEJ, Marko, 2018: Slovenska jezikovna skupnost 1918: obredi ob prehodu. Mojca Smolej (ur.): *1918 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 55. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- TAVČAR, Ivan, 1918: In necessariis unitas! *Slovenski narod* LI/241. www.dlib.si (dostop 10. 5. 2019)
- VODUŠEK, Božo, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. Ložar Rajko (ur.): *Krog*. Ljubljana: samozaložba. 66–76.